

НЕКОИ ПРАШАЊА НА КУЛТУРАТА ВО МЕГУНАЦИОНАЛНИТЕ ОДНОСИ И НИВНАТА СОЦИОЛОШКА ОСНОВА

Томе Момировски

1. Множеството и разновидноста на нациите и народностите во СФРЈ се материјално, социјално, јазично и културно богатство

Постоењето на нациите и на народностите, нивната меѓунационална упатеност се јавува како одредница која може да биде и е квалитет за развојот на секоја нација одделно. Многунационалниот состав во Југославија е конкретен пример за тоа како кога се поаѓа од Ленинистичкиот принцип за националната рамноправност, може да се дојде до емпириска примена и реализација на најцелесообразни вредности на една општествена социјалистичка заедница, каква што е Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

„Меѓусебните односи на нациите зависат од тоа, колку секоја од нив ги развила своите производни сили, поделбата на трудот и внатрешните односи. Овој став е општо признат. Но не само односот на една нација спрема друга, туку и севкупното внатрешно уредување на таа нација зависи од степенот на развојот на нејзиното производство и нејзиниот внатрешен однос. Колку се развиени производните сили покажува најочигледно степенот до кој е развиена поделбата на трудот. Секоја нова производна сила — во колку не е само квантитативно проширување на досега веќе познати производни сили (на пример рас-

крчување на земјиште), повлекува зад себе понатамошно усовршување на положбата на трудот.“¹⁾

Југословенската многунационална заедница и упатеноста на нациите и народностите во неа претставува емпириска проверка како за степенот на развојот на своите производствени сили и поделбата на трудот, така и за односот на секоја нација спрема другата. Во случајот на многунационалната југословенска заедница социјализмот е општествен корен а самоуправувањето корелат и катализатор.

Во развиените односи материјалниот, социјалниот и културниот фактор се престорија во комплементарни вредности на социјалистичкиот развој и најсилна кохезиона сила и особеност за заедништвото. Според тоа, различието во културната и јазичната особеност претставува стварност која внесува слоевитост во меѓусебното живеење и соработка, можност за присен увид и проверка наспроти сите видови егоцентризам, изолација и провинцијалност.

„Малата Швајцарија не губи, туку добива од тоа што во неа не постои ЕДЕН општодржавен јазик туку целосни три: германскиот, францускиот и италијанскиот. Во Швајцарија 70 насто се Германци (во Русија има 43 Великоруси), 22 насто Французи (во Русија 17 насто Украинци), 7 насто — Италијани (во Русија 6 насто Полјаци и 4,5 насто — Белоруси). Ако Италијанците во Швајцарија често зборуваат француски во заедничкиот парламент, тие не го прават под ударот на некој варварски полициски закон (таков во Швајцарија не постои), туку просто заради тоа што цивилизираните граѓани на демократска држава сами го преферираат јазикот што е разбирлив на мнозинството. Францускиот јазик кај Италијанците не влева никаква омраза, зашто тој е јазик на слободна, цивилизирана нација, јазик кој не се наметнува по пат на одвратни полициски мерки.

А зошто „огромна“ Русија, каденакаде пошарена, стравотно заостаната треба да го кочи својот развој со одржување на каква и да е привилегија за еден од јазиците? Зар не треба да биде обратно, господа либерали? Не треба ли Русија, ако сака да ја стаса Европа, да направи крај на сите и на секакви привилегии што побргу, што попотполно, што порешително?

1) „Немачка идеологија“ — К. Маркс — Ф. Енгелс: Рани трудови, „Култура“ Загреб, 1953 г., стр. 289.

Ако отпаднат секаквите привилегии, ако прекрати наметнување на еден јазик, тогаш сите Словени лесно и брзо ќе научат да го разбираат еден друг и не ќе се плашат од „ужасната“ мисла дека во заедничкиот парламент ќе се чујат говори на разни јазици. А потребите на стопанскиот промет само ќе го одредат оној јазик на соодветната земја што на мнозинството им е корисно да го знаат во интерес на трговските односи. А ова одредување ќе биде поцврсто во колку доброволно го прифатат жителите на разните нации, побрзо и пошироко во колку ќе биде подоследен демократизмот, со тоа што побрз ќе биде развојот на капитализмот“.²⁾

Во секоја од нашите национални култури постојат елементи на демократска и социјалистичка култура, но во истовреме постојат граѓански, класни, националистички и други остатоци кои влечат назад. Битно е дека кај нас се доминантни, а во последно време сè поконсеквентни марксистички становишта за егзистенцијата на културите на нациите и на народностите, како и за примената на јазиците на народите и на народностите.

Многу умови и пробудени личности од политичката и културната историја на југословенските народи имаат дадено во оваа насока значаен придонес.

„Она што бараме ние не се специјални договори, туку голема стопанска и политичка заедница, една федерација на демократски републики, во која не ќе се знае за политички и стопански граници.

... Опасност по слободата на балканските народи, по нивниот културен и социјален развој не лежи само во крвта и воените страшилишта, туку и во секојдневната војна на нашиот примитивизам со европската развиеност, занаетот со индустријата, современиот сообраќај со неразвиениот. Додека Балканот стопански не се развие тој ни политички не може да опстои. Овој Балкан со моравската и вардарската долина, со рудниците под Копоник и Балканот, богат со шуми, полиња, ниви, и јаглен, руда и вода, во состојба е да даде можности за работа, напредок и развој. Но тоа само кога нашите сили ќе ги здружиме.

---

²⁾ Извод од Лениновата статија „Критички белешки за националното прашање“, напишана на крајот на 1913 г. печатена веднаш потоа во илегалниот болшевички весник „Провешчение“.

Една потполна и широка заедница бара и решение на нашето национално прашање.

Ние социјалдемократите во поглед на националната слобода се разликуваме од буржоазијата. Зашто буржоазијата сака слобода за својот народ по цена на уништување на слободата на другите народи. Ако Македонија би се присоединила кон Бугарија, тогаш на секој еден Бугарин, кој би бил ослободен, би дошло по еден или повеќе заробени... Ние сакаме слобода на секој народ не уништувајќи ја слободата на другите.³⁾

Надоврзувајќи се на идеите на овој голем интернационалист, демократ и работнички трибун, на Димитрие Туцовиќ, со каква јаркост се покажуваат вредностите на стрпливото градење и усогласување на меѓунационалните односи помеѓу нациите и народностите во СФРЈ, наспроти постојаните национални аспирации и денационализација на нашите малцинства во соседните земји каде продолжува и ескалира буржоаскиот национализам.

И Иван Цанкар, наедно со поетската вокација ќе ја искаже, макар и глобално својата визија за идната заедница на југословенските народи. „Ако некој досега не знаел, можел досега да дојде до сознание дека ние не сме само Словенци, уште помалку Австријанци, туку дека сме дел на големата фамилија која живее во Јулијските Алпи до Егејското Море. Кога на Балканот пукна првиот истрел засуни неговиот одглас во нашето последно зафрлено село. Луѓето кои никогаш не се грижеа за политиката гледаа на таа голема држава, не само со интерес, туку и со сочувство во срцето. И во нас самите се разбуди нешто што е слично со копнежот на затворениците. Се разбуди во нас уште нешто друго позначајно и подрагоцено — искра на онаа сила, самосвест и животна сила, која се раскрили таму на југ, а пламна и на словенечката почва. Слабичот виде дека братот е моќен и почна да верува во себе и во својата иднина.“⁴⁾

Од оваа историска дистанца на своевиден начин уверливо значат мислите на Коста Новаковиќ за „Македонија и за Македонците“, за природното заедниш-

³⁾ Димитрие Туцовиќ — Извод од статијата „Настаните на Балканот и социјалната демократија“, објавена во „Радиичке новине“ бр. 200, 1912 година.

⁴⁾ Извод од говорот на собирот на „Сплашне делавске сфезе взајемност“ 12 април 1913 година во Љубљана.

тво кога се ослободени и кренати оние многукратни сили на денационализација и поробување: „Српската, бугарската и грчката буржоазија се борат меѓусебно — а преку гробот на народот — за тоа чија е Македонија. Тие со своите трвења ги упропастуваат Македонците, го разоруваат нивното стопанство и нивните домови. . . А што се Македонците — тоа тие слободно ќе го кажат кога ќе можат слободно да зборуваат и да се определуваат. . . Македонското население треба да знае на кого може да смета во борбата за своја слобода. Хрватскиот народ исто така е обесправен и исто така води борба против српските хегемонисти, а за право на самоопределување. Тоа е значи најприроден сојузник на Македонците. Но поодамна се забележува, дека хрватските капиталисти и велепоседници навистина малу се интересираат за Македонија, и дека се спремни да се мират со српските капиталисти за сметка на Македонија — оставајќи им ја Македонија на српските капиталисти да работат во неа што сакаат. Хрватските капиталисти влегуваат веќе во договори со српските за разграбување на природните богатства на Македонија. . . Македонскиот народ може да најде свој искрен сојузник само во работништвото и селанството на Хрватска, како и во работништвото и селанството од другите краишта на Југославија.“⁵⁾

Југословенската социјалистичка револуција и изградбата на нова, социјалистичка Југославија покажаа колку борбата на КПЈ, на работничката класа и на работното селанство во Југославија, од природната и можната упатеност и заедништво создава фактичка можност со разрешувањето на националното прашање, на меѓусебно живеење и колку нешто допрва треба да се надминува поради историските рецидиви и спротивностите на невоедначениот развој, а сè со цел за остварување на слободен, непречен и хармоничен развој на секоја нација и на целината на социјалистичката општествена заедница. Ќе се покаже и тоа кои се иднинските постулати кои ќе го престојат интересот на работничката класа со иманентен општествен и национален, според тоа историски и цивилизациски процес на надминувањето и еманципација.

⁵⁾ „Македонија Македонцима! Земља земљорадницима!“, Чачак, 1966 г. стр. 29 и 53; објавена како брошура прв пат во јуни 1924 во Белград.

2. Никулците и трансформацијата на културата на односите од корените на револуцијата до вредностите и динамиката на самоупраувањето

За меѓунационалните односи (а во нив и во меѓунационалните односи во културата) раѓани во искушенија, премрежија, во борба со најмоќен окупатор, во НОБ, која прерасна во социјалистичка револуција што израсна врз плеките на најдобрите синови и Керки на сите народи и народности, можеме глобално да зборуваме за пет периода:

а) Прв период, отпочнувањето на борбената ослободителна и револуционерна акција на сите нејзини народи и народности во текот на народно-ослободителната војна, односно вооружениот период на социјалистичката револуција;

б) Периодот по ослободувањето, првите години на обновата и изградбата на земјата исполнети со култ на полет и култ на верба, со скудни материјални сили и со интензивни впрегања, елан и ентузијазам;

в) Времето на воведување на работничкото и општественото самоупраување, вклучувајќи ги и уставните промени 1953 година;

г) Воведувањето на самоупраувањето до раздобјето на стопанската и општествената реформа 1965 и,

д) Петтата, сегашна развојна квалитетна фаза на односите во нашата социјалистичка заедница, кои се усогласуваат со самоуправните услови на ослободениот труд, новиот Устав на СФРЈ и републиките, по 21-та седница, Десетиот конгрес и конгресите на СК во републиките.

3. Во НОБ и револуцијата сите југословенски народи се изборија за слобода, суверенитет и рамноправност

(Рамките и содржините на културата на односите во НОБ).

Од зачетокот на сфаќањето на значењето на националното прашање, Комунистичката партија на Југославија и во теоријата и во практиката мина пат до неговото прифаќање како еден од битните елементи на револуцијата. Со доаѓањето на Јосип Броз Тито и новото раководство на чело на КПЈ, од 1937, па натаму политиката и практиката на југословенските комунисти по националното прашање доследно се потпираа на поврзувањето на националните облици и ин-

тернационалната содржина на пролетерската борба. По распаѓањето на некадарна и гнила буржоаска држава Југославија, благодарейќи на комунистите, почна да се раѓа вистинско единство на народите и народностите и да се создава темел на новата демократска заедница, на основа на братството, единството и рамноправноста кои беа фактори на успехот и едно од најважните цели на борбата. Во револуционерната борба за социјално ослободување, напоредно се истакнуваа целите за националното ослободување и социјалистичката перспектива. Во НОБ се победени три непријатели: фашистичките сили, домашната буржоазија и националистичките движења.

Од деновите во стара Југославија до НОБ, Комунистичката партија на Југославија можеше да изгради консеквентен став и програма зашто се потпираше на ленинскиот принцип за нацијата и националното прашање. Поради тие цврсти основи во текот на НОБ и револуцијата немаше никакви колебања и отстапувања. Таа јасна линија и чист став по националното прашање, таа платформа и акциона програма на комунистите и во НОБ и револуцијата најсожето ја искажа Јосип Броз Тито:

„Денешната народноослободителна борба и националното прашање во Југославија неразделно се сврзани. Нашата народноослободителна борба не би била така упорна и така успешна, кога народите на Југославија во неа не би виделе, освен победата над фашизмот, и победата над оние кои ги угнетуваа и кои се стремат за понатамошно угнетување на народите на Југославија. Зборот народноослободителна борба би бил само една фраза, дури и измама, кога тој, освен општојугословенска смисла, не би имал и национална смисла за секој народ одделно. односно кога тој, освен ослободувањето на Југославија, во исто време не би значел и ослободување на Хрвати, Словенци, Срби, Македонци, Албанци, Муслимани, итн., кога народноослободителната борба не би ја имала таа содржина, навистина да ја донесува слободата, рамноправноста и братството на сите народи на Југославија. Во тоа е и суштината на народноослободителната борба.“⁶⁾

Во НОБ во која секој народ имаше и понекој свои национални белези, ослободувањето не го донесе никој друг народ, ослободувањето беше дело на сите народи

⁶⁾ „Јосип Броз Тито и изградња нове Југославије“, книга I, издание „Култура“ 1947, стр. 11.

и народности на Југославија. Видлива карактеристика на НОБ и социјалистичката револуција беше почитување на националните специфичности, заради што и раководството беше поставено на принципот на националната самоуправност.

Во социјалистичката револуција кај секоја нација се создаваа самостојни политичко-претставнички тела, та изразувајќи ги стремежите и интересите на своите нации можеше на Второто заседание на АВНОЈ да се прокламира Федеративна Југославија, Социјалистичка Република Македонија во духот на тие принципи и одлуки, на 2 август 1944 година на Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија, ја прокламира слободата, државноста и рамноправноста, го конституира литературниот јазик и засекогаш ги премавна сите посегања и видови денационализација, за да го означи историскиот чин на сестран општествен, стопански и културен подем, со тоа што се остварени вековните идеали на народот, неговата историска зрелост, отворајќи со СРМ предуслови за признавање правата на Македонците кои живеат во Пиринскиот и Егејскиот дел на Македонија, во рамките на соседните држави.

Во периодот на НОБ, со кој се гордеат сите народи и народности на Југославија, во нерамната четиригодишна борба против надмоќниот непријател и домашните предавници, се даде придонес и на планот на демократијата, на хуманистичките цели и на културата.

Борбата и во самиот почеток, иако не во голем обем, ги овозможуваше и поттикнуваше културните дејности. Не само во починките помеѓу огнените судрувања, туку и редовно низ одделни ансамбли, задолжени тела и колективи се развиваа многу дејности, од литература, музичко-сценските до ликовните, вајарските, графичките и низа други.

Помеѓу единиците на НОБ и ПОЈ постоеше разновидна комуникација. И во услови на војна и илегална борба се создаваа песни, се пренесуваа, брзо се учеа, се оформуваа мали состави и се одржуваа гостувања. На сите им беше близок и присен револуционерниот критериум, револуционерниот патос и патетика; но во сето тоа навидум униформирано имаше длабока хумана содржина. Воедно се создаваа никулци или цели творби кои ја надминаа временската дистанца и останаа трајни и неуништиви дела, а мно-

гу нешто од заоставштина од тоа време се значајни документи и сведоштва кои потоа вродија со плод низ творечка разработка.

При Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, специјални тела и состави се занимаваа со унапредување на културна работа и даваа претстави на подрачјето на Македонија и во другите делови на Југославија. Низа уметнички кадри учествуваа во единиците и во разни тела и уметнички состави на другите краишта на земјата.

Во секоја бригада имаше тела и ансамбли за културна дејност. Во Првата Македоно-косовска бригада во која освен Македонци, учествуваа Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Албанци, Турци и други се пееја партизански и народни песни на сите народи на Југославија, се одгледуваа прекрасни меѓучовешки односи и односи на меѓусебно збогатување на културите.

Сосема природно, во тие услови беа истакнувани и предничеа идеи на единство и братство, како нужност на отпорот и војувањето. Но не стануваше збор само за спонтано однесување. Се раѓаше воедно свест за нови меѓучовешки и културно-духовни основи, според тоа и за создавање услови за развивање на народите во слободните национални единици и заедничката социјалистичка заедница.

Секако во тие услови и односи не можеа да дојдат до израз сите слевити, разнострани и објективно спротивни меѓунационални односи, според тоа и односи во културата.

4. Периодот по ослободувањето (1945—1948), првите години, години на обновата и на изградбата на земјата беа исполнети со култ на полет и култ на верба, во скудни материјални можности и со интензивни впрегања, елан и ентузијазам

За овој период е карактеристичен полетот и вербата со кои се обновуваше и градеше земјата. Во меѓусебните односи се збогатуваше и развиваше братството и единството, како потреба, мотив и критериум за неопходните впрегања и преземања во скудните материјални услови.

Во нашата социјалистичка заедница, родена во револуцијата, создадена е и „наднационална власт и економика“. Стопанскиот и политичкиот систем беа силно централизирани и административно уредувани.

Во младата социјалистичка југословенска заедница владееше државно-власнички монопол како основ за продукционите односи. Тоа беше фаза на револуционерен етатизам кој имаше широка и сестрана поткрепа на волјата, спремноста и вложувања на работните луѓе. Државната власт на Федерацијата која управуваше од еден центар, сепак водеше сметка за националните специфичности, така што комбинираше со релативно автономни федерални единици, но помалку отколку што тоа во светот е вообичаено.

Сите односи во општеството, па во тие рамки и меѓунационалните беа под превезот на општа бесконфликтност. Нациите беа организирани во републики но повеќето суверени компетенции беа пренесени на Федерацијата. Меѓутоа, беа загарантирани сите национални слободи, слободната употреба на мајчиниот јазик, културната автономија и друго.

Во македонската култура, тукушто ослободените творечки сили се открија во полн подем и со револуционерен творечки романтизам. Објавена е првата збирка раскази („Растрел“ од Јован Бошковски), првиот роман („Село зад седумте јасени“ од Славко Јаневски), прикажана е првата претстава на Македонскиот народен театар, отворени се училишта на мајчин јазик, за првпат библиотеките добија литература на мајчин јазик, создадени се низа национални институции, помеѓу кои и Скопскиот универзитет. Со свои кадри, но и со општата помош на соработка и воздејство на југословенската заедница и со кадрите од другите републики, оформени се скоро сите национални културни институции.

Во тој период на екстензивен, физички развој на културата на СРМ, меѓунационалните културни односи се развиваа во духот на општата констелација. Како и во стопанскиот, политичкиот и целокупниот општествен живот, централистичкиот систем даваше печат и на однесувањето и на упатеноста на националните култури. Постоеше еден вид „наднационален критериум“, своевиден „meltig pot“, лонец за топење, преку кој се премеруваа вредностите создадени во одделните културни и уметнички творечки центри. Во текот на таквото вреднување малку се излегуваше во странство, и ограничени беа контактите на нашите култури со светот на другите култури, и во прилики кога земјата не беше многу упатена кон светот и ја карактеризираше затвореност. По и покрај тие осо-

бености на културата во Југославија, културното бу-дење, подемот и растежот искажан во најквалитативното во СРМ, ѝ беа познати и достапни на југословенската културна јавност. Така, општата насоченост на уметничкото и културното вреднување не беше и единствениот пат за видливост на најврвните дострели на македонската култура. Може да се рече, дека во Југославија постоеше љубопитство и респект кон фазите и појавите на будење и творечко разраснување во СРМ.

Во творечките области, во тој период печат остави прагматизмот и утилитаризмот, социјалистичкиот реализам, фабијанската варијанта — сè што му користи на социјализмот е добро. Овие влијанија беа главно однадвор и не се престорија во тотални и трајни зашто не беа автохтони и немаа традиција. Некои дела од тој период, сосема природно останаа во временската зона на паметење и вреднување. Повеќето дела имаат трајна вредност и се вбројуваат во значајни уметнички вредности во тие почетни години на ослободени творечки сили во социјалистичката заедница.

На поопшт културен план се организираа низа културни манифестации, смотри и фестивали, средби на професионалните куќи, ансамбли и групи, како и на аматерите. Главна карактеристика беше манифестантноста, исказот и изразот на братството, единството и полетот.

Крајот на овој период се совпаѓа со судирот со Информбирото, наш критички однос спрема пројавениот хегемонизам во меѓународното работничко и социјалистичко движење за веднаш да се впрегнат сили за премавнување на бирократското туторство во земјата. Со процесите што настанаа во таа насока се открија хоризонтите и нови видувања за културата и за културата на односите.

5. Времето на воведувањето на работничкото и општественото самоуправање

Процесот на ослободувањето од етатизмот се одрази и на меѓунационалните и на меѓурегионалните односи. Во тој период се симнуваат некои табуа. Се воведува работничкото и општественото самоуправање и се намалува влијанието на идеолошкиот и политичкиот монополизам. Се усогласуваат и задоволу-

ваат легитимните национални интереси. Се прават сериозни обиди за означување на симптомите на бирократскиот централизам со отпочнатиот курс на самоуправување и одумирање на државата.

Научното, уметничкото и културното творештво во тој период во СРМ минуваат од фазата на екстензивниот, во фазата на интензивниот и квалитативниот развој.

Во тој период отпочнува пожива комуникација на културите помеѓу републиките и меѓувлијанијата, но и нагатаму остава најјак печат државотворниот југословенски критериум и нормативност.

6. Спроведувањето на самоуправувањето до раздобјето на стопанската и општествената реформа

Во овој период се шири и се разраснува и нормативно се воведува самоуправувањето во сите области на општествениот живот. Силите на самоуправувањето се кривки пред бирократското таторство кое зазелo длабоки корени. Сè повеќе се видливи општествените конфликти и општествените спротивности, за да се покажат спротивностите и несогласностите во меѓунационалните односи. Од една страна се покажуваат степените на нееднаквиот развој — „Централистичко управување со вишокот на трудот водеше кон заострување на односите помеѓу републиките и другите општествено-политички заедници, како и кон замаглување на реалните меѓусебни односи.“⁷⁾

Наедно со стопанската основа, битна беше и културната основа за меѓунационалните односи во земјата. Номинално во уставите, од 1946, 1953 и 1963 постоеја услови за културна автономија, за јазик и друго, но до фактички можности патот беше уште долг. На централистичкиот систем му се спротивставуваше демократизацијата, но сè уште беа живи и жилави хегемонизмот, унитаризмот и супремацијата. Всушност и во уставите од 1953 и 1963 во многу не се изменија одредбите во врска со меѓунационалните односи.

Земјата беше зацврстена и сè повеќе се свртуваше кон светската култура и се чувствуваа сили кои влечеа на погрешна страна и не можеа да доведат до неопходното менување на состојбите во културата, до конституирање на југословенска културна јавност која

⁷⁾ Ј. Б. Тито, реферат на IX конгрес на СКЈ, 1969.

ќе ги вреднува, укажува и ќе создаде услови преку афирмација и комуникација помеѓу националните култури да се дојде до пробив и афирмација во светот на другите култури.

Во тој период во македонската култура е завршен периодот на интензивен развој, и почнува период на квалитетен, селективен развој.

Во овој тренд се дојде до естетски и идејни конфронтации. Од една страна се надминуваа конзервативните и догматските сили, а од друга страна буржоаска и граѓанска идеологија и естетика правеа пробиви. Се дојде до некритичко импортирање на ставови од декласирани струи и школи.

7. Меѓунационалните односи во услови на усогласени самоуправни односи на слободниот труд и периодот до и по 21-та седница на Претседателството на СКЈ

Овој период е сложен, полн со спротивности и со јарки излезни насоки. Него условно можеме да го разделиме на период на Уставот и по него.

Во првите години од овој период редица појави што се покажуваа на стопански план добија своја форма на меѓунационалните односи како спротивставеност на националните интереси. Појавите на нееднаков развој, спротивности на стоковото производство, конкуренцијата помеѓу социјалистички стокови производители, селењето на средства по гранки и територии во здивеност за поголем профит, дури и оние појави што се објективни и неизбежни, добија карактер на национални стопански интереси. Во една многунационална заедница тие треба да се сведат на фактичка реалност и на нужна усогласеност. Конечно, нациите здружени во социјалистичка федеративна заедница нужно се стремат да се развијат во напреднати современи целосни нации и „не можат а да не бараат да ги имаат сите услови за своја полна и се-страна економска, политичка и културна афирмација помеѓу другите народи од светот.“⁸⁾

Унитаризмот, се јавуваше како тенденција која ја негираше многунационалната заедница или се покажуваше како тенденција која сака да се престоори во право на една или друга нација, во хегемонизам. Во тоа уривање на унитаризмот, се уриваа и видли-

⁸⁾ Едвард Кардељ, Реферат за уставните промени, 16-та седница на Претседателството на СКЈ, 2 март 1971.

вите и невидливите тенденции да се сопира развојот или да се потценат резултатите на одделни култури. Тековите и процесите на децентрализацијата од номинални во фактички ја поведоа решителната битка против сите видови на унитаризам.

Културниот развојот и меѓунационалните културни односи произлегуваа и од политичката основа на меѓунационалните односи во нашата југословенска заедница, меѓу најзначајните: односот помеѓу класните и националните структури на општеството, кој е социјален носител на националните интереси и со кој интензитет се отстрануваат атрибутите на централистичкиот механизам и неговите носители.

Во овој период дел на културната сфера која се прогласува за предопределена, како носител на национален белег и како одраз на базата, ги достаса екстремните видови на национализам, елитизам, монополизам и либерализам кај некои свои групации и внесе многу магла и темнина во инаку полна со спротивности состојба на меѓунационалните односи. Меѓутоа, напоредно со низа негативни појави во творештвото, од негаторството, преку естетизмот до деструкцијата, не се сопсени тековите на добрата и висококвалитетна литература, сликарство, музика, научна дејност и други културни достигнуања.

И пред тоа, во неколку зафати, но ударно и решително, дефинитивно со јасен патоказ 21-та седница на Претседателството на СКЈ отвори пат на силен пресврт во политичкиот живот за пресметка со национализмот, либерализмот, псевдолевичарството и технократизмот како тенденции, појави и идеологии кои во југословенската социјалистичка заедница го изразуваат спротивставувањето на сите привилегираните структури и на антисоцијалистичките сили на самоуправувањето и на непосредното владеење на работничката класа во системот на самоуправувањето.

Уставот на СФРЈ и уставите на републиките одредија и инаугурираа два смера: доминантна улога на работничката класа и улогата на здружениот труд во располагањето со вишокот на трудот. Интересните заедници и за културата значае повеќе од демократизација во дистрибуцијата на средства. Тие се можност за размена на трудот и демократизацијата на власта над средствата кои ги создаваат непосредните производители.

По 1970/71 година не постојат сојузни органи за водење и координирање на меѓурејублички и меѓунационални односи во културата. Одамна не постојат централизираните сојузни организации на културните работници и уметници. Сега во таа расшрафеност на централистичкиот систем се бараат други облици на соработка и поврзување.

Најрешителна марксистичка, економска, политичка и според тоа и за културата пресвртница направи Десеттиот конгрес на СКЈ и по него во подетална разработка конгресите на СК на републиките, пред сè за теоретско и практично, револуционерно надвладување на силите на самоуправувањето, трајниот курс на социјалистичката демократија, за остварување на фактичка водечка општествена позиција на работничката класа и за предводничката идејно-политичка улога на СКЈ. Резултатите од тој курс се евидентни и далекусежни и за меѓунационалните односи во културата. Оние пробудени сили, субјекти и колективи, многу здрави и жилави сили во сите републики и покраини добија општествена почва во која можат да ги искажат и реализираат сите неомеѓани творечки сили во културата на односите и сите тешкотии, спротивности и проблеми да ги разрешуваат принципиелно, демократски и договорно, со стрпливост и партиципација на сите, на основа на самоуправните основи во нашата социјалистичка заедница во која на секој ако сака и има добра желба и намера, денес не може да му биде тесно и задушно.